

TÖBBSZÖRÖS FÓKUSZ A MAGYAR MONDATSZERKEZETBEN

É. KISS KATALIN

0. Bevezetés

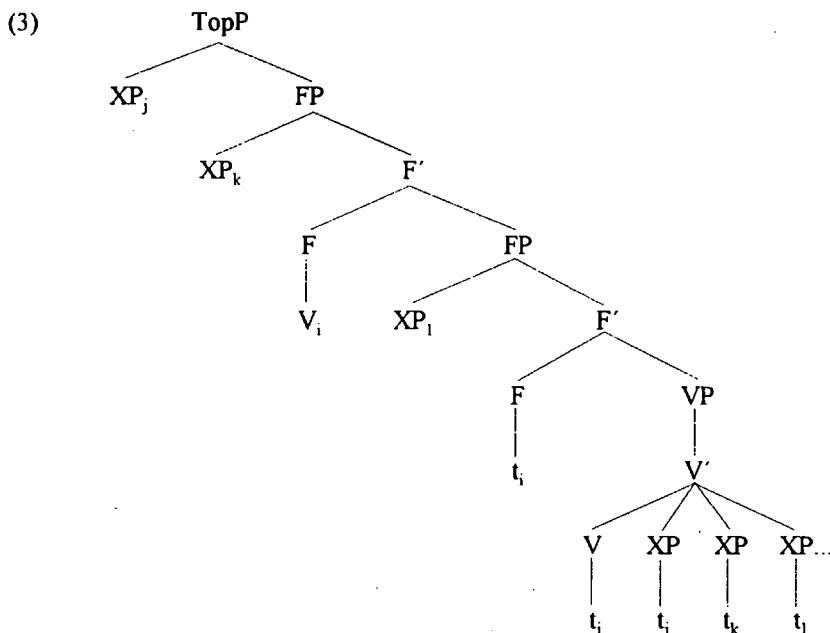
Megfigyelték, hogy azokban a nyelvekben, melyekben a topik és fókusz funkciók meghatározott szerkezeti pozíciókhoz kapcsolódnak, egy-egy (tag)mondat több topik szerepű összetevőt is tartalmazhat, de csak egyetlen egy fókusz. Így van ez látszólag a magyarban is. Tekintsük az (1a–b) alatti mondatszerkezeteket! Az igével kezdődő predikátumból két-két fő összetevőt emeltünk ki a predikátum elé, topik helyzetbe. E két összetevő a mondattal kifejezett esemény/állapot azon szereplőit nevezi meg, akiről szóló állításként az eseményt/állapotot megfogalmazzuk. A topik kifejezések azonos szemantikai-kommunikatív szerepet töltenek be (referenseikről szól a mondat), és lényegében azonos szintaktikai helyzetűek; így szabadon, a mondatjelen-tés megváltozása nélkül felcserélhetők egymással.

- (1) a. János Marit [meghívta vacsorára]
b. Marit János [meghívta vacsorára]

A topikkal ellentétben fókusból csak egy állhat a közvetlenül ige előtti kanonikus fókuszpozícióban. Vö.

- (2) a. János MARIT hívta meg vacsorára.
b. **MARIT JÁNOS hívta meg vacsorára.

E tanulmányban a mellett fogok érvelni, hogy a topik és a fókusz szerepű összetevők számában megfigyelhető eme különbség csak látszólagos. Valójában a fókuszkiemelés művelete is elvégezhető többször is egy tagmondaton belül; azonban a többszörös fókusz jelenlétét elfedi az a tény, hogy a fókuszkiemelés mindig igemozgatással jár együtt, s a mozgó ige mindig a legelső (és legfelső) fókusz közvetlenül követő pozícióba kerül. Tekintsük a (3) alatti, két fókusz tartalmazó szerkezetet: ebben mind XP_k , mind XP_1 fókuszpozícióban (Spec,FP-ben) álló fókuszoperátorok. A mélyszerkezeti V pozícióból az alsó, majd a felső F pozícióba való igemozgatás következtében azonban XP_k az ige előtt, XP_1 pedig az ige mögött jelenik meg a felszínen.

E tanulmány első részében olyan mondattípusokat mutatok be, melyekben kétségtelen bizonyítéka van többszörös fókusz jelenlétének. A tanulmány 2. részében a többfókuszú mondatok ige utáni fókuszának nem szerkezeti, hanem pusztán fonológiai fókuszként való elemzése ellen érvelek. A 3. részben a magyar mondat szerkezet egy olyan változatára teszek javaslatot, felhasználva Bródy (1990) elméletét, melynek keretében az ige után is állhat fókuszpozíciót elfoglaló fókuszoperátor. A 4. részben a többfókuszú mondatok szerkezetét elemzem. Végül, az 5. részben a többfókuszú mondatok egy nem várt szórendi sajátására keresek magyarázatot.

1. Többfókuszú mondatok

A többfókuszú mondatok legnyilvánvalóbb típusát azok a mondatok képviselik, melyek több kötelezően fókuszpozícióba emelendő operátort: *csak*-os kifejezést, kérdőszót vagy monoton csökkenő kvantort (pl. *ritkán*, *kevés X*) tartalmaznak.

Köztudomású, hogy a *csak*-os kifejezés, a kérdő operátor szerepű összetevő vagy a monoton csökkenő kvantor kötelezően az ige előtti fókuszpozícióba viendő. A alábbi mondatpárok (b) tagjai azért helytelenek, mert megsértik ezt a követelményt.

- (4) a. János CSAK MARIT hívta meg.
 b. *János meghívta CSAK MARIT.

- (5) a. János KIT hívott meg?
 b. *János meghívott KIT?
- (6) a. János RITKÁN hívta meg Marit.
 b. *János meghívta Marit RITKÁN.

Az a kikötés, hogy *csak*-ot, kérdő operátort vagy monoton csökkenő kvantort tartalmazó összetevők nem maradhatnak az ige mögött argumentumpozícióban, hanem fókuszpozícióba kell kerülniük, minden bizonnyal a lenti, (7) alatti példákra is érvényes:

- (7) a. János CSAK KÉTSZER hívta meg CSAK MARIT vacsorára.
 b. KI hívott meg KIT?
 c. János CSAK MARIT hívta meg RITKÁN.

Ha a (7a–c) alatti mondatok megsértenék a *csak* NP, a kérdő XP és a monoton csökkenő kvantor fókuszba emelésének követelményét, helytelennek éreznék őket. Azonban a mondatok helyesek, tehát bizonyára a követelménynek megfelelően mind az ige előtti, mind az ige utáni operátor fókuszpozíciót foglal el bennük. (Az ige utáni operátorok feltehetőleg a (3)-as ágrajz alsó FP projekciójának specifikáló pozíciójában található.)

Alkalmask az ige mögötti fókusz kimutatására a kötelezően fókusszal együttjáró, úgynevezett komparatív felsőfokot tartalmazó szerkezetek is (vö. Farkas–É. Kiss 1995). Tekintsük az alábbi példákat:

- (8) a. MARI énekelt a népdalt a legszebben.
 b. Mari A NÉPDALT énekelt a legszebben.

E szerkezetekben egy kötelező fókuszoperátor vezeti be azt a halmazt, melynek elemeit a felsőfokú melléknév által jelölt tulajdonság, illetve mód tekintetében összehasonlítjuk. (8a) jelentése: a releváns személyek (a népdalt eléneklők) halmazából Mari volt az, aki a népdalt a legszebben elénekelte. (8b) jelentése: a releváns dolgok (a Mari által elénekelte művek) halmazából a népdal volt az, amit Mari a legszebben elénekelte. Ha a komparatív felsőfokú melléknévet tartalmazó mondatban nincs a felsőfokban álló melléknévtől különböző fókusz, a mondat helytelen, értelmezhetetlen, hiszen ebben az esetben nem vezetünk be olyan individuum-halmazt, melynek elemei a megnevezett tulajdonság különböző fokozatait hordozhatnák. Pl.:

- (9) a. *Mari elénekelte a dalt a legszebben.
 b. *Mari a legszebben énekelte el a dalt.

Az alábbi mondatokban az ige előtti fókuszpozícióban álló *miért* nem vezet be individuumhalmazt, ezért nem alkalmas rá, hogy a fent leírt módon részt vegyen a felsőfokú melléknév értelmezésében. A mondatok mégsem helytelenek: a felsőfokú melléknév

által megnevezett tulajdonság fokozatait egy ige utáni hangsúlyos főnévi csoport: (10a)-ban MARI, (10b)-ben pedig A NÉPDALT által bevezetett halmaz elemeihez kapcsoljuk.

- (10) a. MIÉRT énekelte MARI a népdalt a legszebben?
 b. MIÉRT énekelte A NÉPDALT Mari a legszebben?

A (10a) mondat MARI eleme és a (10b) mondat A NÉPDALT összetevője éppolyan hangsúlyosak, s éppúgy individuumhalmazt vezetnek be, mint a (8a, b) fókuszösszetevői; s hozzájuk hasonló szerepet játszanak a mondatukban található felsőfokú melléknév értelmezésében is. Ezért arra következtetünk, hogy szintén fókusz helyzetűek: a (3)-as ágrajz alsó, az igeemelés következtében az ige mögött megjelenő fókuszprojekciójában találhatók.

Ige mögötti fókusz jelenlétére következtethetünk az olyan szerkezetekben is, melyekben a várt ‘határozatlansági effektus’ neutralizálódik, s az effektus neutralizálása nem tulajdonítható az ige előtti fókusznek.

Mint Szabolcsi (1986) megfigyelte, a létezést, keletkezést jelentő magyar igék egy nagy osztálya határozatlan, sőt nem specifikus alanyt kíván. Vö.:

- (11) a. Alakult egy énekkar.
 b. *Az énekkar alakult.

Érdekes módon a határozatlansági effektus, azaz az alany határozatlanságának kényszere megszűnik, ha a mondat egy az alanytól különböző fókuszt is tartalmaz:

- (12) Az énekkar TAVALY alakult.

Magának a határozatlansági effektusban érintett alanynak a fókuszba emelése nem alkalmas a határozatlansági effektus megszüntetésére:

- (13) *AZ ÉNEKKAR alakult.

Szabolcsi (1986) és É. Kiss (1995) a következőképpen magyarázzák e jelenség halmazát. Az olyan létezést, keletkezést jelentő igék mint az *alakul* alanyi argumentumuk létezését vagy létrejöttét állítják; következőképp alanyi argumentumukat nem képviselheti határozott – vagy határozatlan de specifikus – főnévi csoport, hiszen az ilyen főnévi csoportok egzisztenciális előfeltevéssel járnak együtt (azaz referensüket már létezőnek vesszük). Ha viszont a létezést, keletkezést tartalmazó mondatban fókusz is található, akkor már nem a létezést, keletkezést jelentő ige, hanem a fókusz képviseli a fő állítást; ezért ez esetben az alany akár az igétől független létezőnek is tekinthető, tehát nem szükséges, hogy egzisztenciális előfeltevés nélküli, nem specifikus NP képviselje.

Bár a (13)-as példa tanúsága szerint a határozatlansági effektus az alany fókuszba állításával nem szüntethető meg, a következő mondatban látszólag mégis ez történik:

(14) AZ ÉNEKKAR alakult TAVALY, A ZENEKAR (alakult) TAVALYELŐTT.

A határozatlansági effektus (14)-es példában való megszűntének egyetlen logikus magyarázata, hogy a tagmondatoknak az alanyon kívül egy másik fókuszuk is van: az ige utáni időhatározó is fókuszként funkcionál bennük.

Összefoglalva az 1. részben elmondottakat: egy-egy tagmondat több fókuszoperátort is tartalmazhat; közülük a második (és minden további) az ige mögött jelenik meg.

2. Fonológiai vagy szerkezeti fókusz áll-e az ige után?

Az 1. részben tárgyalt többfókuszú mondatok, melyekben az egyik fókusz közvetlenül az ige előtt, a másik (ill. a többi) fókusz az ige mögött helyezkedik el, elvileg többféleképpen is elemezhetők. Feltehetjük, hogy csak az ige előtti fókusz áll operátorpozícióban; az ige utáni fókusz eredeti mélyszerkezeti helyén található, s csupán láthatatlanul, a logikai formában, azaz az értelmezés során adjungálódik az operátorpozícióba előrevitt fókuszhoz. Így elemzik például az angol többszörös kérdéseket. Hasonlítsuk össze az alábbi angol többszörös kérdés felszíni szerkezetét (l. (15a)) és logikai formáját (l. (15b)):

- (15) a. [CP [Spec Who_i] [IP t_i said what]]
 ki mondott mit
- b. [CP [Spec what_j who_i] [IP t_i said t_j]]

Az az operátor (példánkban a *what*), melyet a logikai formában csatolunk a szintaxisban operátorpozícióba előrevitt operátorhoz (a *who*-hoz), ez utóbbi operátorral azonos szerkezeti helyzetbe kerül, azaz kölcsönösen vezérlik egymást. Így azonos lesz a hatókörük, következésképp tetszőleges relatív sorrendben értelmezhetők. Ennek megfelelően a (15a) alatti példa értelmezése során akár a személyekhez rendelhetjük a könyveket, akár a könyvekhez a személyeket, azaz a mondatnak mind 'Ki melyik könyvet olvasta?', mind 'Melyik könyvet ki olvasta?' olvasata lehetséges.

Ennek az elemzésnek a magyar többfókuszú mondatokra való alkalmazása azt jelentené, hogy pl. a (16) alatti mondat felszíni szerkezetében csak a *csak két lány* található fókuszpozícióban; a *csak egy filmet* a VP-n belül áll, s a logikai formában csatolódik a *csak két lány*-hoz. Ebben az esetben azonban a két *csak*-os kifejezés azonos hatókörrel bírna, azaz tetszőleges relatív sorrendben értelmezhetnénk őket. Valójában azonban a (16) alatti mondat nem kétértelmű:

- (16) CSAK KÉT LÁNY olvasott CSAK EGY KÖNYVET el.
 a. 'Csak két olyan lány volt, aki csak egy könyvet olvasott el.'
 b. *'Csak egy olyan könyv volt, amit csak két lány olvasott el.'

E felfogás keretében a (16)-os mondat logikai formája a hierarchikus viszonyokat tekintve nem különbözne a (17)-es mondat logikai formájától; következésképp a (17)-es mondatnak is ugyanazt a két jelentést tulajdonítanánk, mint a (16)-osnak. Azonban a (17)-es mondat sem kétértelmű:

- (17) CSAK EGY KÖNYVET olvasott CSAK KÉT LÁNY el.
 a. *'Csak két olyan lány volt, aki csak egy könyvet olvasott el.'
 b. 'Csak egy olyan könyv volt, amit csak két lány olvasott el.'

A kétfókuszú mondatok tehát hatókör szempontjából egyértelműek: a (16)-osnak csak az (a), a (17)-esnek pedig csak a (b) jelentése van meg. A két fókusz közül mindig az ige előtti fókusz a nagyobb hatókörű, azaz az a fókusz, mely a felszíni szerkezetben vezérli a másikat. Az a tény, hogy a fókuszok relatív hatóköre megfelel felszíni szerkezeti pozíciójuknak, arra enged következtetni, hogy már a mondat felszíni szerkezetében mindkét fókusz operátorhelyzetben van.

Az olyan kétfókuszú mondatokban, melyek egy kérdő operátort és egy *csak*-os kifejezést tartalmaznak, mindig a kérdő operátornak kell az ige előtti fókuszpozícióba kerülnie. Vö.

- (18) a. KI látogatta meg CSAK MARIT?
 b. KIT látogatott meg CSAK MARI?
 c. *CSAK MARI látogatott meg KIT?
 d. *CSAK MARIT látogatta meg KI?

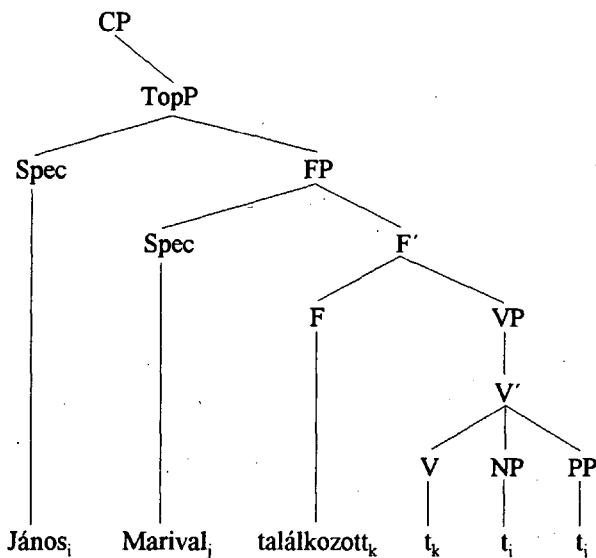
Ha az ige utáni operátor a logikai formában az ige előtti fókuszhoz adjungálódnék, a kérdőoperátor a mondategészhez és a *csak*-os kifejezéshez képest is lényegében azonos helyzetet foglalna el mind a grammatikus (18a, b), mind az agrammatikus (18c, d) mondatokban, s nem kapnánk rá magyarázatot, hogy miért rosszak az utóbbiak. Ha viszont azt feltételezzük, hogy a (18a–d) mondatokban mind az ige előtti mind az ige utáni fókusz operátorhelyzetben van, s ezért felszíni helyén értelmezendő, világossá válik a (18a, b) és (18c, d) mondatok különböző megítélésének oka: a kérdőoperátornak maximális hatókörrel kell rendelkeznie, s e követelmény a (18c, d) mondatokban nem teljesül.

E tények alapján azt a következtetést vonjuk le, hogy a magyar mondatban mind az ige előtti, mind az ige utáni fókusz operátorhelyzetben áll.

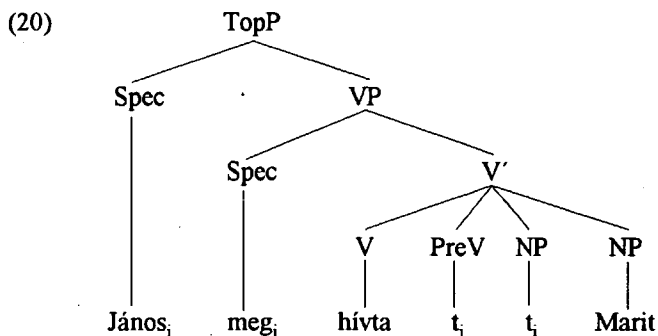
3. Az FP a magyar mondszerkezetben

A magyar mondatban az ige utáni fókusz csak akkor tulajdoníthatunk operátorhelyzetet, ha feltételezzük, hogy az őt megelőző ige elhagyta a VP-t. Ezt lehetővé teendő, olyan magyar mondszerkezetet javaslok, mely igei csoportból (VP-ből), Bródy (1990) javaslata nyomán a VP-t domináló fókusz csoportból (FP-ből), s az FP-t domináló topik csoportból (TopP-ből) áll. A fókuszoperátor az FP projekció specifikálójában, a topik pedig a TopP projekció specifikálójában található. Az FP és a TopP projekciók feje a kiinduló szerkezetben fonológiailag üres; azonban az FP feje lexikális kitöltőt kíván, s ez az igenek a V csomópont alól az F csomópont alá való emelését vonja maga után. Tekintsük az alábbi fókuszoperátort tartalmazó mondat szerkezetét:

(19) János MARIVAL találkozott.

A fókusz nélküli mondatokból hiányzik a fókusz-projekció (FP); bennük a TopP VP-t dominál. Feltételezésem szerint az igező, illetve az egyéb igemódosítók a Spec, VP-ben foglalnak helyet. Pl.

A javasolt magyar mondat szerkezet mellett nemcsak az szól, hogy, mint lentebb megmutatjuk, a többfókuszú mondatokra is kiterjeszhető. E mondat szerkezet alapján olyan tények is megmagyarázhatók, melyek az általam korábban javasolt mondat szerkezetből (l. É. Kiss (1992)) nem következtek.

Az általam korábban javasolt mondat szerkezetben az igemódosító és a fókuszoperátor ugyanazt a pozíciót (a VP specifikálóját) foglalják el komplementer megoszlásban. Ebből az következne, hogy a VP attól függetlenül módosítható, hogy specifikálójában igemódosító vagy fókuszoperátor található-e. Valójában nem ez a helyzet; a mód- és a fok-mértékhatározók fókusz nélküli VP-hez szabadon hozzácsatolhatók, fókusz tartalmazó VP előtt viszont nem állhatnak. Pl.

- (21) a. János [_{VP} nagyon [_{VP} elfáradt]]
 b. Minden fiú [_{VP} szépen [_{VP} elmondta a verset]]
- (22) a. * [_{VP} Nagyon [_{VP} JÁNOS fáradt el]]
 b. *Minden fiú [_{VP} szépen [_{VP} A VERSET mondta el]]

Habár a (22a, b) alatti mondatok valószínűleg szemantikai alapon is kizárhatók volnának, helytelenségüknek egyszerűbb és egyértelműbb magyarázatát kapjuk, ha az alábbi szerkezetet tulajdonítjuk nekik, s egyszersmind azt is feltételezzük, hogy a mód- és a fok-mérték határozók csak VP-hez csatolható módosító elemek:

- (23) a. * [_{FP} Nagyon [_{FP} JÁNOS_i fáradt_j [_{VP} el_k [_V t_j t_k t_i]]]]
 b. *Minden fiú [_{FP} szépen [_{FP} A VERSET_i mondta_j [_{VP} el_k [_V t_j t_k t_i]]]]

Ha a fókuszos mondatokban nem tételezzük fel FP projekciót, nem tudjuk megmagyarázni az ige előtt fókusz, illetve igemódosítót tartalmazó mondatok alábbi különbségét sem:

- (24) a. Miért [_{VP} JÁNOS [_V mondta el a verset]]?
 b. *Miért [_{VP} el [_V mondta János a verset]]?

FP projekció feltételezése, s a fenti mondatok ennek megfelelő elemzése esetén viszont a (24a) és a (24b) közötti grammatikalitásbeli különbség megindokolható:

- (25) a. $[_{FP} \text{Miért } [_{FP} \text{JÁNOS}_i \text{ mondta}_j \text{ } [_{VP} \text{el}_k \text{ } [_V \text{t}_j \text{t}_k \text{t}_i \text{ a verset}]]]]?$
 b. $*[[_{VP} \text{Miért } [_{VP} \text{el}_i \text{ } [_V \text{ment } \text{t}_i \text{ János}]]]]?$

(25b) bizonyára azért agrammatikus, mert a *miért* kérdőszó csak FP-hez csatolható, VP-hez nem.

A (19)–(20) alatt bemutatott mondat szerkezet korábbi javaslatomhoz hasonlóan számot ad a fókuszoperátor és az igemódosító látszólag komplementer megoszlásáról – az igemozgatás feltételezése révén, de ugyanakkor nem tulajdonít a fókuszoperátornak és az igemódosítónak azonos funkciót (csak a Spec,FP-ben álló összetevőt értelmezzük fókuszoperátorként, a Spec,VP-ben álló igemódosítót nem). A szerkezet további előnye, hogy az ige előtti igekötőt vagy egyéb igemódosítót is specifikál a pozícióban tételezi, s ezzel lehetővé teszi az igemódosító (aspektuális) operátorként való elemzését. Mint korábban rámutattam (l. É. Kiss (1992)), az ige előtti igemódosító több operátortulajdonsággal is rendelkezik. Egyrészt az igekötőnek csak az ige előtti operátorpozícióban van perfektivizáló szerepe (kivéve, ha az igekötős ige jelente perfectivként lexikalizálódott). Vessük össze az igekötő helyét és a mondat aspektuális értelmezését alábbi mondatok második tagmondatában:

- (26) a. Amikor megszólalt a harang, $[_{VP} \text{fel } \text{v} \text{ mentek a toronyba}]$
 b. Amikor megszólalt a harang, $[_{VP} (\text{épp}) \text{ } [_V \text{mentek fel a toronyba}]]$
 c. Amikor megszólalt a harang, $[_{FP} \text{JÁNOS} \text{ ment } [_{VP} \text{fel a toronyba}]]$

(26a) második tagmondatát a Spec,VP-be vitt igekötő befejezett aspektusúvá teszi; ennek jele, hogy a tagmondat és időhatározói mellékmondata közötti időviszonyt nem egyidejűségként hanem előidejűségként értelmezzük. Ezzel szemben (26b) második tagmondatát folyamatos aspektusúnak értjük, hiszen az időhatározói mellékmondat ideje a főmondat időtartamába ékelődik. (26c) második tagmondata akár befejezett (előidejűséget kifejező), akár folyamatos (egyidejűséget, pontosabban közbeékelődést kifejező) aspektusú lehet. Ezt az aspektuális kétértelműséget a javasolt keretben szerkezetileg is ki tudjuk fejezni: a tagmondat aspektusa attól fog függni, hogy az igemozgatás folytán szükségszerűen az ige mögött megjelenő igekötőt a Spec,VP-ben vagy a V'-on belül tételezzük:

- (27) a. $\dots[_{FP} \text{JÁNOS}_i \text{ ment}_j \text{ } [_{VP} \text{ } [_V \text{t}_j \text{ fel } \text{t}_i \text{ a toronyba}]]]$ – folyamatos
 b. $\dots[_{FP} \text{JÁNOS}_i \text{ ment}_j \text{ } [_{VP} \text{fel}_k \text{ } [_V \text{t}_j \text{t}_k \text{t}_i \text{ a toronyba}]]]$ – befejezett

Az igekötő, illetve igemódosító Spec,VP-ben való feltételezése az igekötő-mozgatás tényére is magyarázatot ad. Vö.:

- (28) a. János fel; szeretném, hogy t_i menjen a toronyba.
 b. Mindent meg_i kell, hogy t_i egyetek.

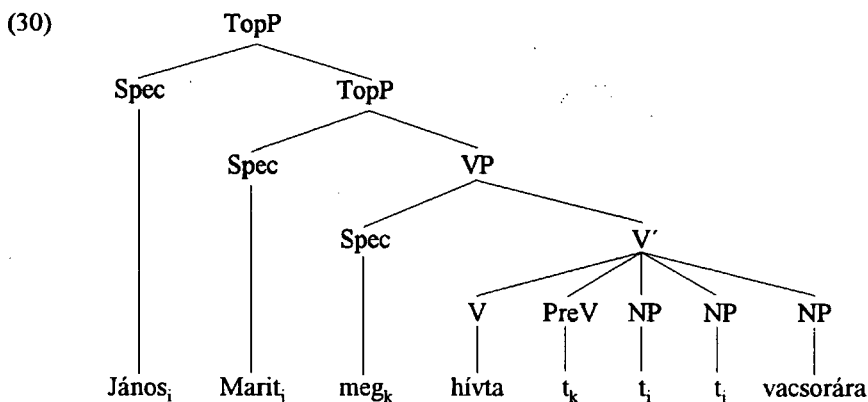
A főmondatba felemelt igekötő szemantikailag nem fókusz; semmi okunk sincs rá, hogy Spec,FP-ben helyezzük el. Ugyanakkor az igétől kormányzott pozíciók valamelyikében sem állhat, hiszen az igétől kormányzott vonzathelyekre nem vihetők másol generált elemek. Ha Bródy (1990) megoldását követve az ige előtti igekötőt egy V+ csomópont alatt generálnánk az ige testvéreként, akkor mégis arra kényszerülnénk, hogy a saját tagmondatában hagyott és a fölérendelt tagmondatba felemelt igekötőt szemantikailag motiválatlanul különbözőképpen elemezzük: az előbbit a V+ alatt, kormányzott vonzathelyen, az utóbbit pedig Spec,FP-ben, azaz fókuszpozícióban. A fentebb javasolt megoldás keretében viszont mind a saját tagmondatában maradó, mind a fölérendelt tagmondatba vitt igekötő Spec,VP-ben áll. Abban az esetben lehetséges hosszú igekötő-mozgatás, ha a főige aspektuális jeggyel nem rendelkező modális, melynek tehát nincs saját Spec,VP-be vihető vonzata. Vö.

- (29) a. János fel akarta, hogy menjünk a toronyba.
 b. Fel szabad, hogy menjünk a toronyba?
 c. *Fel mondta, hogy menjünk a toronyba.

Összefoglalva a 3. részben elmondottakat: a többfókuszú mondatok elemzését lehetővé teendő, a magyar mondatnak olyan szerkezetet tulajdonítottunk, mely VP-ből, a VP-t domináló FP-ből (fókusz csoportból) és az FP-t domináló TopP-ből (topik csoportból) áll. A topik a TopP specifikáló pozíciójában, a fókusz az FP specifikálójában, az ige előtti igekötő (pontosabban igemódosító) pedig a VP specifikálójában áll. Az igekötő és a fókusz látszólagos komplementer megoszlása abból következik, hogy a Spec,FP fókusszal való kitöltése esetén az ige kötelezően F-be mozog. A javasolt keretben több korábban nehezen magyarázható nyelvtudományi probléma is megoldódik, ugyanakkor az igemódosítónak operátorjellegéből fakadó szemantikai és szintaktikai tulajdonságai is magyarázatot nyernek.

4. A több-fókuszú mondatok szerkezete

A magyar mondatokban gyakori topikisméltődés legkézenfekvőbb magyarázata a topik projekció rekurzivitása, azaz annak feltételezése, hogy a TopP csomópont nemcsak FP-t, hanem egy másik TopP-t is dominálhat, a következőképpen:

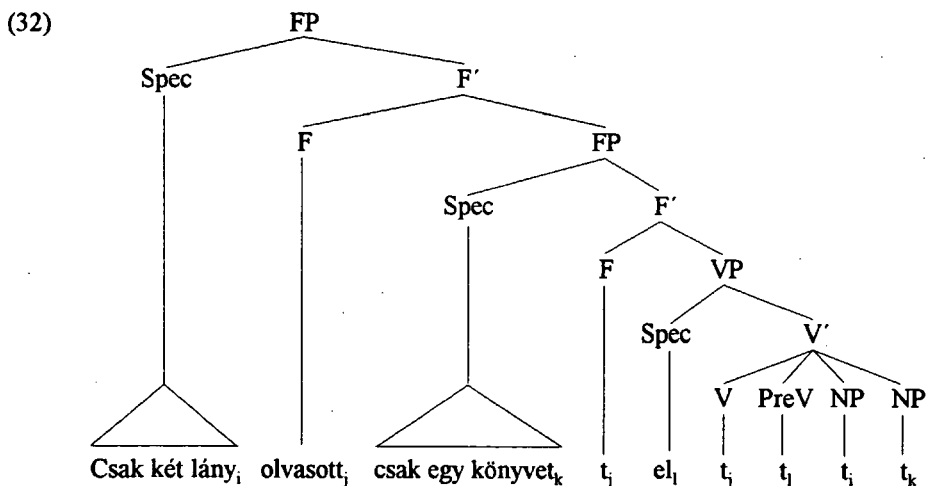

Bródy (1990) alternatív javaslata: a többszörös topikalizáció ismételt adjunkcióként való felfogása, azaz a topikoknak az FP-hez vagy a VP-hez való csatolása ellen É. Kiss (1993)-ban érveltem.

Az XP-rekurzió feltételezése nem bővíti nemkívánatos módon az univerzális grammatika eszköztárát, hiszen az XP-rekurzióknak már számos esete mellett érveltek a szakirodalomban. Burchert (1994) például CP-rekurzióként elemzi a több német dialektusban létező kötőszóhalmozást:

(31) Ich frage mich [CP ob [CP dass [IP die Maria ausgegangen ist]]]
 én megkérdem magamtól vajon hogy Maria elment-e

Amennyiben mind TopP rekurzió, mind CP rekurzió lehetséges, az FP-rekurzió lehetsége sem zárható ki. FP-rekurzió feltételezése esetén a (16) alatti mondatnak az alábbi szerkezetet tulajdonítanánk:

A javasolt szerkezetben mindkét *csak*-os kifejezés egy-egy fókusz projekció (FP) specifikáló pozíciójában található. Az FP fejpozícióját az igének kell kitöltenie. Példánk tanúsága szerint ezt a feladatot az ige helyett az ige nyoma is elláthatja: a (32)-es szerkezetben az ige minden bizonnyal először az alsó FP F pozíciójába, majd onnan a felső FP F pozíciójába megy. A feltételezett szerkezet helyesen jósolja meg, hogy a *csak két lány* kifejezés nagyobb hatókörű a *csak egy könyvet* kifejezésnél ('csak két lányra igaz, hogy csak egy-egy könyvet olvastak el'), hiszen, minthogy mindkét *csak*-os kifejezés operátorhelyzetet foglal el, hatókörüket felszíni helyzetük alapján állapítjuk meg. Az elemzésből az következik, hogy ha megcseréljük a két *csak*-os kifejezést, relatív hatókörüik is az ellenkezőjére fordul. Mint a (17)-es példa mutatta, pontosan ez történik.

Az FP-rekurzió és az F-ből F-be való igemozgatás feltételezése a (33b) alatti, egyébként nehezen elemezhető mondat szerkezetre is magyarázatot adhat:

- (33) a. – Sajnálom mindkét kiskutyát eladni.
 b. – Add csak az egyiket el!

A (33b) alatti szerkezet több szempontból is szokatlan. Egyrészt az ige mögött maradt az igekötő; másrészt az ige mögött áll az egyébként kötelezően fókuszba emelendő *csak*-os kifejezés is. Az igekötő ige mögötti helyének feltehetőleg az az oka, hogy a felszólító módú ige F-be került. Úgy látszik, ez esetben a *csak*-os kifejezés akár az ige előtti Spec,FP-ben ([_{FP} *Csak az egyiket* [_F *add* [_{VP} *el*]]]), akár egy alsóbb FP projekció specifikálójában ([_{FP} [_F *Add* [_{FP} *csak az egyiket* [_{VP} *el*]]]]) megjelenhet.

Összefoglalva a 4. részben elmondottakat: Mint ahogy a TopP és a CP, az FP esetében sem zárható ki a projekció közvetlen rekurziójának lehetősége. FP-rekurzió esetén az ige F-ből F-be mozog, s az alsó FP F fejét az ige nyoma lexikalizálja.

5. Egy szórendi probléma

A többfókuszú mondatok javasolt elemzéséből az következik, hogy míg az első fókusz közvetlenül megelőzi az igét, a második fókusz közvetlenül követni fogja. Valójában azonban nem ez az egyetlen szórendi lehetőség; az ige és a második fókusz közé egy vagy több egyéb összetevő is beékelődhet. Vö.

- (34) a. CSAK KÉT LÁNY olvasott CSAK EGY KÖNYVET el a vizsgára.
 b. CSAK KÉT LÁNY olvasott el CSAK EGY KÖNYVET a vizsgára.
 c. CSAK KÉT LÁNY olvasott el a vizsgára CSAK EGY KÖNYVET.
 d. CSAK KÉT LÁNY olvasott el a vizsgára az idén CSAK EGY KÖNYVET.

(34a) képviseli a közvetlenül FP-t domináló FP feltételezése esetén létrejövő szerkezetet. (34b), melyben nemcsak az ige, hanem az igekötő is a két fókusz közé ékelődik, azzal magyarázható, hogy az igével szótári és szemantikai egységet alkotó igekötő

választhatóan a mondatban is inkorporálódhat az igébe, s együtt mozoghat vele. A (34c) és (34d) alatti mondatok szerkezete viszont kérdéses; nem világos, hogyan kerülhetnek szabad határozók (vagy választható argumentumok?) is az ige és az alsó fókusz közé.

Ha az alsó fókuszt nem operátor-, hanem argumentumhelyzetben feltételeznénk (a 2. részben vázolt – és elvetett – lehetőségek megfelelően), akkor a (34b–d) alatti szórendi változatok természetesen semmiféle problémát sem jelentenének. Azonban ez az elemzés sem tükrözne híven mindenényt.

Egyrészt az ige utáni fókusz argumentumhelyzetüként való elemzéséből az következne, hogy a fókusz bármilyen messze állhat az igétől, tekintve, hogy a V' összevetőinek ige utáni sorrendje meglehetősen szabad. Valójában – az én nyelvérzékelem szerint – minél több elem ékelődik az ige és a fókusz közé (az igemódosítót leszámítva), annál jelöltebb lesz a mondat. Vö.

- (35) a. Melyik gyereket viszi NEM AZ ÉDESANYJA haza az óvodából hetente többször is?
 b. Melyik gyereket viszi haza NEM AZ ÉDESANYJA az óvodából hetente többször is?
 c. ?Melyik gyereket viszi haza az óvodából NEM AZ ÉDESANYJA hetente többször is?
 d. ?Melyik gyereket viszi haza hetente többször is NEM AZ ÉDESANYJA az óvodából?
 e. ??Melyik gyereket viszi haza az óvodából hetente többször is NEM AZ ÉDESANYJA?

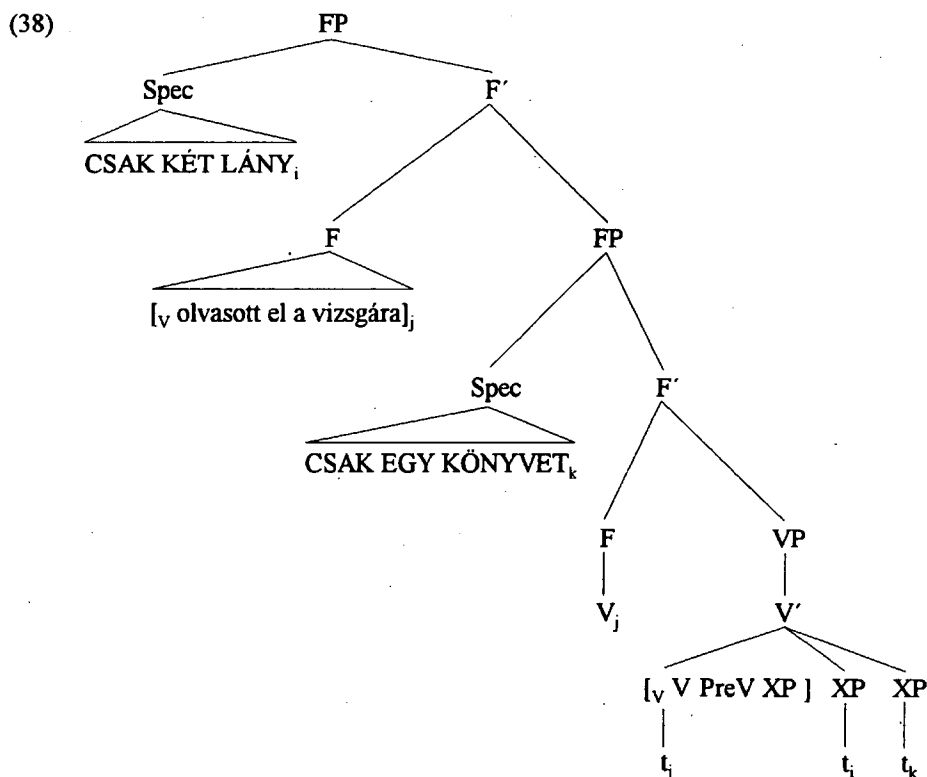
Varga (1981) megfigyelése szerint a magyar mondat ige utáni szakaszában a hangsúlyos új információnak követnie kell a hangsúlytalan régi információt. Varga olyan erősnek érzi ezt a követelményt, hogy megcsillagozza a neki ellentmondó mondatokat, pl. a (37)–(38) alatti mondatok (b) tagjait:

- (36) Mít csinált a konyhában?
 a. 'Begyűjtött a konyhában a 'fiának.
 b. *'Begyűjtött a 'fiának a konyhában.
- (37) Hogy várta a fiát?
 a. 'Begyűjtött a fiának a 'konyhában.
 b. *'Begyűjtött a 'konyhában a fiának.

Ha az ige utáni fókusz argumentumpozícióban állna, akkor mint hangsúlyos argumentumnak a VP végén, a VP ismert információt közlő hangsúlytalan elemei mögött volna a helye. A (35) alatti mondatok azonban ezzel ellentétes tendenciát mutattak: az ige

utáni fókusz legjelöltebb helye nem a VP végén van, hanem éppen a VP elején, az F-be emelt ige (és igemódosító) után.

E megfigyelés alapján továbbra is elvetjük az ige utáni fókusz argumentum-helyzetüként való felfogását, és – fenntartva a többfókuszú mondatok (32) alatt javasolt elemzését – az ige és a fókusz közé esetlegesen beékelődő összetevőkre más magyarázatot keresünk. Első hipotézisünk, hogy az ige és az ige utáni fókusz közé ékelődő elemek mind inkorporálódtak az igébe. E felfogás keretében (34c)-nek az alábbi szerkezetet tulajdonítanánk:

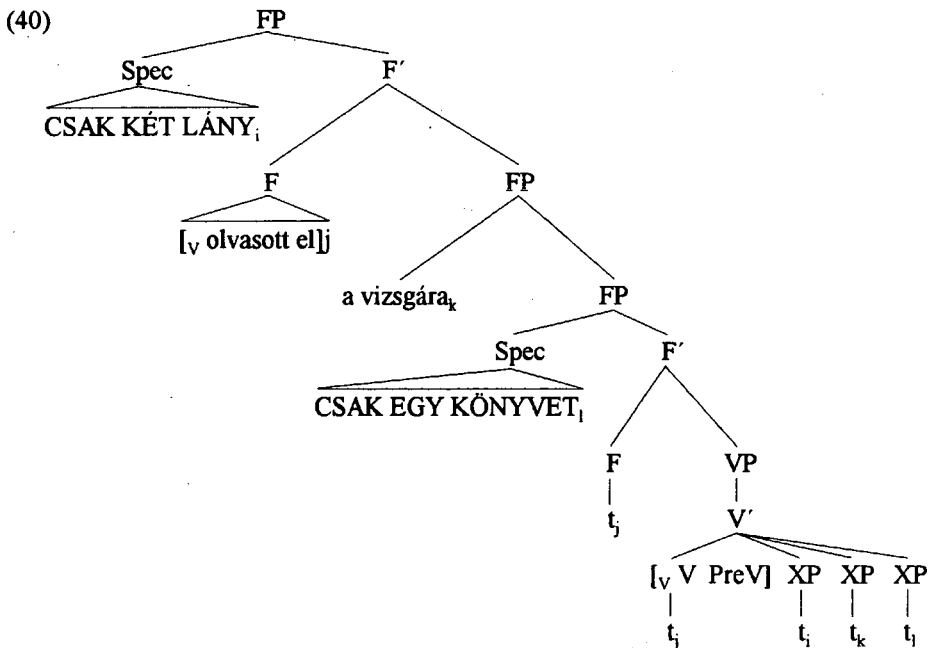

E megoldás egyik hátránya, hogy a szabad inkorporáció feltételezésével egy túlságosan korlátozatlan eszközt vezet be a grammatikába, melynek következményei nem láthatók mind előre. Másrészt az ige és az ige utáni fókusz közé olyan (hangsúlytalan) kvantor is beékelődhet, melynek hatóköre pontosan az általa vezérelt szintaktikai tartomány (mely tehát kisebb hatókörű a felső fókusznál, és nagyobb hatókörű az alsónál). Pl.

- (39) CSAK JÁNOS vett minden ételből CSAK KÉTSZER.
- 'Csak Jánosra igaz, hogy minden ételből csak kétszer vett.'
 - *'Minden ételre igaz, hogy csak János vett csak kétszer belőle.'
 - *'Csak Jánosra igaz, hogy csak két olyan alkalom volt, hogy minden ételből vett.'

Ha e mondatban a kvantor az ige része volna, nem vezérelné a hatóköréül szolgáló mondatzszakaszt. Az ige részeként kvantoremelésnek sem vehetnénk alá a logikai formában, s ha mégis, akkor sem tudnánk hová vinni; nem volna számára a felső fókuszoperátortól vezérelt s az alsó fókuszoperátort vezérlő operátorpozíció. Következésképp az igebe való inkorporációt el kell vetnünk, az igemódosítók esetét kivéve.

Más megoldást keresve azt is feltételezhetnénk, hogy az ige és az ige utáni fókusz közé ékelődő elemek az alsó FP projekcióhoz csatolódnak, a következőképpen:

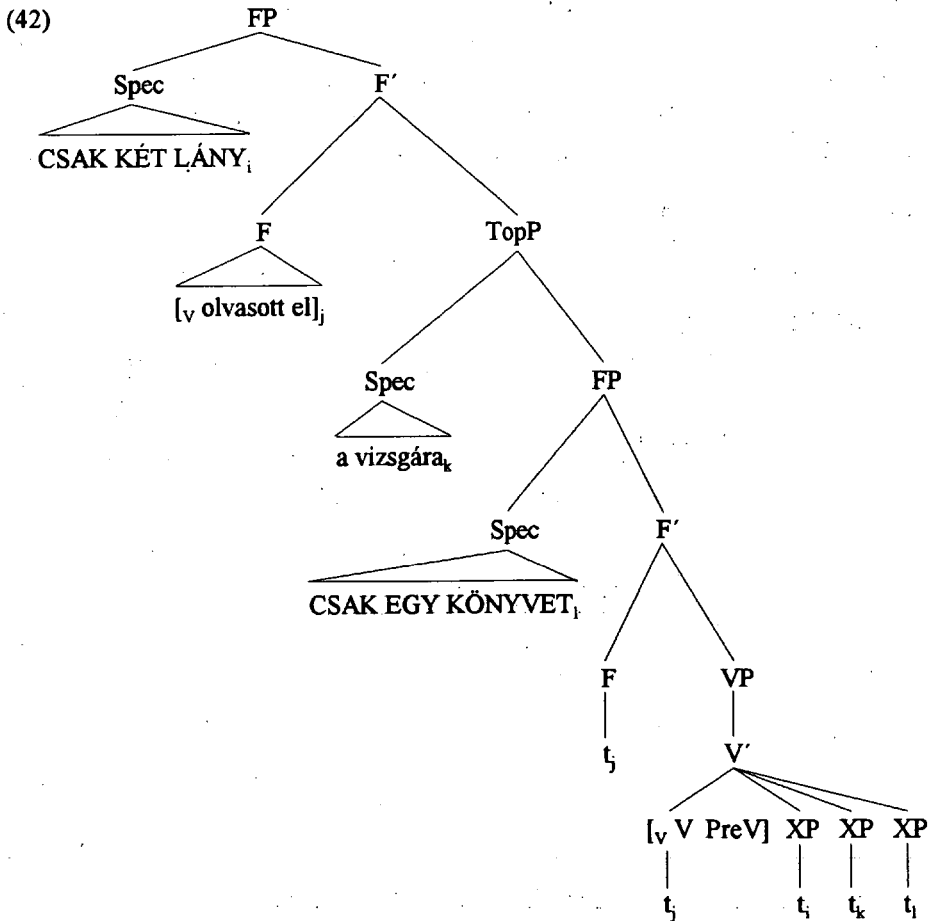

Azonban, ha az alsó FP-hez csatolhatók összetevők, a felső FP-hez való hozzácsatolást sem zárhatjuk ki. Egy ige előtti fókusz és egy őt megelőző, feltehetőleg QP csomópont által dominált kvantor közé azonban nem ékelődhet nem kvantor jellegű összetevő, azaz a felső FP-hez való hozzácsatolás nem lehetséges! Vö.

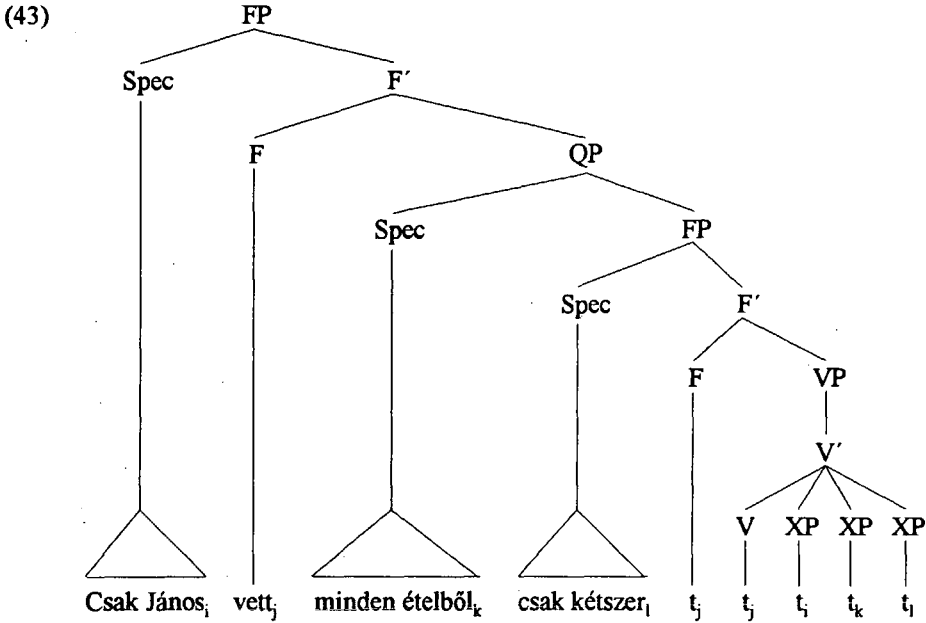
- (41) a. *_{[QP Minden lány [_{FP} a vizsgára [_{FP} csak két könyvet olvasott el]]]}
 b. [_{QP Minden lány [_{FP} csak két könyvet olvasott el a vizsgára]]]}

Ha a (41a) alatti mondatot nem akarjuk generálni, az FP-hez való adjunkciót is el kell vetnünk.

Végül tekintsük a (34c-d) alatti mondatok egy harmadik lehetséges szerkezeti értelmezését! Tételezzük fel, hogy az alsó fókusz és az ige közé ékelődő összetevők TopP, illetve QP projekciók specifikáló pozícióját foglalják el. Azaz, az FP projekció nem közvetlenül rekurzív; ehelyett az FP, QP és TopP projekciók rekurzióját kell megengednünk a VP fölött. E keretben (34c)-nek a következő szerkezetet tulajdonítjuk:

Íme a (39)-es mondat szerkezete:

Ha az ige mögött is állhatnak topik szerepű, Spec,TopP-ben helyet foglaló összetevők, akkor a topik nem azonosítható a mondatban kifejezett állítás logikai alanyával: azzal, amiről a mondat szól. Csupán a predikátumként értelmezhető VP/FP/QP projekciók legmagasabbikát vezérlő topik funkcionál szemantikai alanyként. Mindazonáltal bizonyára az összes Spec,TopP-ben álló topiknak van egy szemantikailag azonosan értelmezhető jegye: valószínűleg a [+specifikus] vagy a [+referáló] jegy. E feltételezésből az következne, hogy az ige és az ige mögötti fókusz közé ékelődő összetevők, amennyiben nem kvantorok, mind [+specifikusak]. A nyelv-érzésem szerint valóban ez a helyzet: a (44b) alatti mondatot, melyben egy határozatlan [-specifikus] NP áll az ige és a fókusz között, nagyon marginálisnak érzem.

- (44) a. [_{FP} Melyik tesztben követett el [_{FP} CSAK JÁNOS [_{VP} három hibát?]]]
 b. ??[_{FP} Melyik tesztben követett el [_{TOPP} három hibát [_{FP} CSAK JÁNOS?]]]

Hasonlóan marginális az ige és az ige mögötti fókusz közé ékelődő predikátum-határozó:

- (45) a. [_{FP} Mikor énekelt el [_{FP} JÁNOS [_{VP} a dalt a legszebben?]]]
 b. [_{FP} Mikor énekelt el a dalt [_{FP} JÁNOS [_{VP} a legszebben?]]]
 c. ??[_{FP} Mikor énekelt el a legszebben [_{FP} JÁNOS a dalt?]]]

Mindezek alapján tehát a közvetlen FP rekurzió hipotézisét módosítva azt feltételezem, hogy a VP-t több FP–QP–TopP ciklus is dominálhatja. Az FP–QP–TopP rekurzió lehetőségét minden bizonnyal a VP-projekció kiterjesztéseként is értékelhető F-be való igemozgatás teremti meg.

6. Összefoglalás

Mint e cikk megmutatta, csal az a látszat, hogy a magyarban (illetve a hasonló, a topik és fókusz funkciókat meghatározott szerkezeti pozíciókhoz kötő nyelvekben) egy-egy tagmondat több topikot de csak egyetlen fókuszt tartalmazhat. Valójában számos tagmondatban több fókuszt is találunk; azonban a többszörös fókusz jelenlétét el-fedi az a tény, hogy a fókuszoperátornak Spec,FP-be való emelése F-be való igemozga-tással jár együtt. Az igemozgatás végpontja a legfelső F pozíció; következésképp a felszínen csak a legfelső fókuszoperátor fogja megelőzni az igét; a többi követi.

A többszörös fókusz jelenlétét többek között olyan tagmondatokban mutattuk ki, melyek két inherens fókusz jeggyel bíró operátort (például kérdőszót, *csak*-os kifejezést vagy monoton csökkenő kvantort) tartalmaznak. Más esetekben olyan jelen-ségeket használtunk fel az ige mögötti fókuszoperátor kimutatására, melyek csak fókusz hatására jönnek létre. Ilyen a felsőfokú melléknevek úgynevezett komparatív olvasata, valamint a határozatlansági effektus neutralizációja.

Számba vettük és elvetettük azt a lehetőséget, hogy az ige mögötti fókusz argumentumhelyzetben áll, s csak a logikai formában, láthatatlanul kerül operáto-rpozícióba – megmutatván, hogy hatóköre felszíni szerkezeti pozíciójának felel meg. Abból a tényből, hogy az ige mögötti fókusz is vezérli a hatóköréül szolgáló mondat-szakaszt, arra következtettünk, hogy – az ige előtti fókuszhoz hasonlóan – szintén operátorhelyzetet foglal el. Ez a felismerés szükségessé tette az É. Kiss (1992) által feltételezett magyar mondat szerkezet módosítását. Az itt javasolt mondat szerkezet-változatban az aspektusoperátorként működő igemódosító Spec,VP, a fókuszoperátor pedig Spec,FP helyzetű. Spec,FP kitöltése esetén az ige V-ből F-be emelkedik. E mondat szerkezet-változat, azon túl, hogy alkalmas a többfókuszú mondatok szerkezeti leírására, más, korábban problematikusnak bizonyult jelenségekre is magyarázatot ad.

A többfókuszú mondatok lehetséges szörendi változatainak számbavétele során kiderült, hogy egy tagmondaton belül a fókusz projekciók nem szükségszerűen szom-szédosak, azaz nem pusztán az FP-projekció ismételt, hanem az FP–QP–TopP pro-jekciók együttese. Ennek lehetőségét bizonyára a VP-nek az F-be való igemelés általi kiterjesztése teremti meg.

IRODALOM

- Bródy, Michael 1990: Remarks on the order of elements in the Hungarian focus field, in Kenesei István szerk.: *Approaches to Hungarian III*, Szeged, JATE, 95–121.
- Burchert, F. 1994: CP-recursion in French embedded infinitives and declaratives, *Linguistics in Potsdam* 1, 13–25.
- Farkas Donka–É. Kiss Katalin 1995: On the comparative and absolute readings of superlatives, kézirat, University of California at Santa Cruz és MTA Nyelvtudományi Intézet.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*, Budapest, Akadémiai.
- É. Kiss Katalin 1993: Move alpha and scrambling in Hungarian, in Kenesei István szerk.: *Approaches to Hungarian IV*, Szeged, JATE, 67–98.
- É. Kiss Katalin 1995: The definiteness effect revisited, in Kenesei István szerk.: *Approaches to Hungarian V*, JATE, Szeged, JATE.
- Szabolcsi, Anna 1986: From the definiteness effect to lexical integrity, in Werner Abraham–Sjaak de Meij szerk.: *Topic, focus and configurationality*, Amsterdam, John Benjamins.
- Varga László 1981: A topicról és a fókusz utáni elemek sorrendjéről, *Magyar Nyelv* 27, 198–200.

MULTIPLE FOCUS IN HUNGARIAN

É. KISS KATALIN

The paper will argue against the general assumption that a clause can contain more than one topic, but only one focus operator, across languages, hence Topicalization is adjunction, and Focus Movement is substitution into Spec,FP. In fact, Topicalization is likely to be substitution into the specifier of an iterable TopP – just as Focus Movement is substitution into the specifier of an iterable FP. The output of multiple Focus Movement is not transparent because Focus Movement into Spec,FP goes together with V-movement into F. In the case of multiple Focus Movement, the V is cyclically raised into the highest F position, as a result of which only one focus operator precedes the verb: the rest of them follow it. It will be shown that postverbal foci occupy scope positions, hence they cannot be foci in situ, to be preposed in LF.